

Belangengroepen in de Europese Unie: Oplossing voor het democratische tekort?

Bachelor scriptie

Caroline Snoek

s1070290

BA3 Politicologie

Bachelor project: Politieke Theorie

Dr. J. Oversloot

17-06-2019

8398 woorden

Belangengroepen in de Europese Unie: Oplossing voor het democratische tekort

Inleiding

Democratie wordt door de Europese Unie (EU) gezien als een onmisbare waarde voor de Europese levenswijze (Europese Unie, z.j.). Het is hierdoor opmerkelijk dat één van de kritiekpunten op de EU juist gaat over het onvoldoende democratische gehalte van besluitvormingsprocessen. Zo was de democratie in de EU tijdens een Nederlands lijsttrekkersdebat voor de Europese verkiezingen 2019 één van de discussiepunten. Sophie in 't Veld (D66) was in dit debat minst kritisch over het democratische gehalte van de EU, maar zelfs met haar positievere houding, is zij alsnog van mening dat “[h]et Europees parlement [...] nog niet volwassen [is] en [...] nog veel sterker [moet] worden” (Van Assen, 2019). De EU stelt zelf ook dat zij proberen de besluitvorming democratischer te maken (Europese Unie, z.j.). Hierbij baseren zij zich onder andere op de principes van een representatieve democratie (Europese Unie, z.j.). Een belangrijke institutie in een representatieve democratie is een parlement. Hierin nemen gekozen volksvertegenwoordigers zitting om besluiten te nemen over maatschappelijke kwesties (Hague & Harrop, 2010). Het vergroten van de macht van het Europees Parlement (EP) lijkt hierdoor een goede stap te zijn op weg naar een democratischer Europa.

Ondanks de uitbreiding van de bevoegdheden sinds het verdrag van Maastricht in 1993, heeft het EP in vergelijking met de nationale parlementen van haar lidstaten, nog steeds relatief weinig macht ten opzichte van andere beslissingsbevoegde instituties (Lelieveldt & Princen, 2011). Daarnaast is de opkomst bij verkiezingen voor het EP relatief laag. Met uitzondering van Luxemburg en België (opkomstplicht) was in bijna alle andere lidstaten de opkomst in 2014 in vergelijking met nationale verkiezingen aanzienlijk lager (gemiddelde opkomst 43%; Europees Parlement, 2014). Daarnaast bracht in ongeveer een kwart van de lidstaten minder dan een derde van de kiesgerechtigde bevolking een stem uit.

De Europese Commissie ziet het gebrek aan democratische legitimiteit van de EU als een belangrijk probleem en benadrukt dat een betere vertegenwoordiging van alle Europese burgers nodig is. Zij ziet een toenemende samenwerking met belangengroepen als een mogelijk alternatief om de democratische legitimiteit van Europese besluiten te vergroten (Europese Commissie, 2001). Hoewel de Europese Commissie hiermee de

eigen legitimiteit vergroot en daarmee haar positie ten aanzien van de lidstaten versterkt, zijn zij niet de enige die stellen dat belangengroepen een belangrijke rol spelen in de Europese context (Coultrap, 1999; Eriksen & Fossum, 2002; Sonnicksen, 2010). Belangengroepen zouden namelijk de afstand tussen de EU en haar burgers kunnen verkleinen en de wensen van burgers kenbaar kunnen maken aan de Europese instituties, zodat deze daar rekening mee kunnen houden bij het maken van Europees beleid (Saurugger, 2008). Het is echter de vraag of een toenemende samenwerking met belangengroepen het democratisch tekort van de EU kan verminderen.

Deze vraag is niet alleen vanuit maatschappelijk oogpunt van belang, maar ook theoretisch gezien. Er is namelijk een wetenschappelijk debat gaande over de rol van belangengroepen in een democratie. Aan de ene kant wordt gesteld dat belangengroepen in een moderne liberale democratie belangrijke communicatiekanalen zijn en een aanvulling op verkiezingen (Cohen & Rogers, 1992; Fung, 2013; Rasmussen, Carroll, & Lowery, 2014). Aan de andere kant wordt benadrukt dat door belangengroepen een rol in de besluitvorming te geven niet ieders belang meer op een eerlijke manier vertegenwoordigd wordt (Bernhagen, 2013; Dahl, 1989; Jordan & Maloney, 2007; Schattschneider, 1960). Daarnaast benadrukt Rossteutscher (2005) juist dat de bijdragen die belangengroepen kunnen leveren voor een democratie context afhankelijk zijn. Door juist de invloed van belangengroepen op de democratie te bekijken vanuit een specifieke context, namelijk de EU, kan deze studie de huidige stand van zaken in kaart brengen en toepassen.

De hoofdvraag in deze studie is: In hoeverre beïnvloeden belangengroepen het democratische tekort in de Europese Unie? Om deze vraag te beantwoorden is een literatuurstudie uitgevoerd. Eerst wordt besproken wat verstaan wordt onder belangengroepen. Vervolgens worden zowel de bijdrage als mogelijke gevaren van belangengroepen voor de democratie uiteengezet. Ten tweede wordt het gemeende democratische tekort in de EU nader beschreven. Daaropvolgend wordt in de discussie en conclusie bekeken op welke manieren belangengroepen het democratische besluitvormingsproces in de EU zouden kunnen beïnvloeden en zo een antwoord geven op de hoofdvraag.

Belangengroepen en democratie

Wat zijn belangengroepen?

In de literatuur worden verschillende definities van belangengroepen gehanteerd (zie voor een overzicht Baroni, Carroll, Chalmers, Marquez, & Rasmussen, 2014). Deze definities zijn grofweg in te delen in definities die de nadruk leggen op het gedrag van belangengroepen (Baumgartner, Berry, Hojnacki, Kimball, & Leech, 2009; Berry, 1977; Lindblom, 1977) en definities die gericht zijn op de organisatorische kenmerken van belangengroepen (Jordan, Halpin, Maloney, 2004; Halpin, 2006; Rasmussen et al., 2014). De gedragsbenadering kijkt vooral naar beleid gerelateerde activiteiten, waarbij de focus ligt op het beïnvloeden van beleidsuitkomsten. Binnen deze benadering worden belangengroepen breed gedefinieerd als elke groep die actief beleid wil beïnvloeden. Aan de andere kant, zijn er studies die belangengroepen op basis van hun organisatiestructuur definiëren. In deze enge opvatting worden alleen organisaties die op lidmaatschap gebaseerd zijn, meegenomen. In deze benadering staat de groep centraal, waarbij bijdragen van belangengroepen aan democratische participatie, representatie en het bevorderen van sociaal kapitaal worden benadrukt (Jordan et al., 2004; Putnam, 2001).

In deze studie worden belangengroepen gedefinieerd als non-gouvernementele organisaties die op basis van een gedeeld belang actief proberen om het overheidsbeleid indirect te beïnvloeden. Deze definitie omvat zowel elementen van de gedrags- als de organisationele benadering. Beide benaderingsperspectieven bevatten namelijk kernelementen van belangengroepen die van belang zijn voor hun rol in een democratie. Als de focus alleen op het gedrag zou liggen, dan zou iedereen die beleid zou willen beïnvloeden hieronder kunnen vallen, wat dit begrip te diffuus maakt. Een organisatiestructuur is noodzakelijk om tot een belangengroep gerekend te worden. Ondanks dat bijvoorbeeld rellen het beleidsproces kunnen beïnvloeden en kunnen leiden tot beleidsverandering, missen zij een georganiseerde structuur en worden daarom niet gezien als een belangengroep.

Daarnaast heeft de manier waarop belangengroepen georganiseerd zijn, mogelijk invloed op hoe ze opereren binnen een democratie (Braun-Poppelaars, Berkhout, & Hanegraaff, 2011; Warren, 2001). Sommige belangengroepen hebben een grote actieve achterban die zich actief inzetten om het politieke proces te beïnvloeden, terwijl andere organisaties voornamelijk leden hebben die alleen periodiek een geldbedrag overmaken (Jordan & Maloney, 2007; Van der Heijden, 1992). Braun-Poppelaars, Berkhout en

Hanegraaff (2011) benadrukken hierbij dat er een uitruil bestaat tussen ledenbetrokkenheid en beleidsoriëntatie. Zij tonen aan dat in Nederland er een relatief grote groep belangenorganisaties is die een grote ledenbetrokkenheid heeft, maar weinig gericht is op het beïnvloeden van beleid. Dit heeft tot gevolg dat dergelijke belangengroepen zorgen voor een toename in sociale cohesie en sociaal kapitaal en minder de belangen van burgers behartigd bij beleidsmakers.

De basis van een belangengroep ligt bij een gedeelde opvatting over hoe bepaald beleid vormgegeven dient te worden. Belangengroepen kunnen zowel de belangen behartigen van individuen als de belangen van bedrijven of organisaties (Baroni et al., 2014). Voorbeelden van belangengroepen die bestaan uit georganiseerde individuen zijn vakbonden, patiëntenorganisaties en organisaties voor homorechten. Voorbeelden van organisaties die opkomen voor de belangen van bedrijven of andere organisaties zijn multinationals, maar ook brancheorganisaties en werkgeversorganisaties. Deze voorbeelden komen voornamelijk op voor de leden van hun organisatie. Belangengroepen hoeven echter niet alleen de belangen te vertegenwoordigen van een achterban, maar kunnen ook bepaalde belangen promoten voor het algemeen nut of voor groepen die zichzelf niet kunnen vertegenwoordigen (zoals het klimaat of toekomstige generaties; Halpin, 2006).

Ook is een belangrijk kenmerk van een belangengroep dat zij zich actief richten op het beïnvloeden van overheidsbeleid (i.e. de aanpak van maatschappelijke problemen; Hupe, 2007). Dit betekent dat organisaties zoals sportverenigingen niet gezien hoeven te worden als belangengroep als zij niet actief beleid proberen te beïnvloeden. Dit zijn latente belangengroepen (Truman, 1951). Ondanks dat dergelijke verenigingen vaak veel actieve leden hebben en hiermee potentieel een belangengroep zouden kunnen worden, houden zij zich vaak bezig met niet-politieke activiteiten zoals sport en recreatie. De meeste maatschappelijke organisaties vallen onder deze categorie (Braun-Poppelaars et al., 2011). Uiteraard kan een sportvereniging wel een belangengroep worden als zij zich actief richt op het beïnvloeden van beleid, zoals bijvoorbeeld de aanleg van een nieuw gemeentelijk sportpark. Maatschappelijke organisaties die episodisch politiek actief zijn, verschillen echter van organisaties zoals Greenpeace, wiens belangrijkste doel is om het beleid op het gebied van duurzaamheid te beïnvloeden (Beyers et al., 2008).

Afhankelijk van het gedeelde belang van een belangengroep kan zij zich richten op verschillende overheidsorganen om haar doelen na te streven. Lokale, nationale en supranationale overheden hebben allemaal hun eigen beleidsterreinen en

verantwoordelijkheden. Wanneer een belangengroep een milieuvriendelijker afvalbeleid nastreeft in een bepaalde gemeente, is het hoogstwaarschijnlijk efficiënter om de raadsleden van de desbetreffende gemeente en niet EU-parlementariërs, te proberen te beïnvloeden. Daarnaast kunnen belangengroepen zich onder andere richten op parlementariërs, ministers, of ambtenaren om hun belangen te vertegenwoordigen (Hague & Harrop, 2010). De meeste belangengroepen richten zich voornamelijk op het beïnvloeden van ambtenaren en parlementsleden, aangezien zij vaak een belangrijke rol hebben bij het maken en uitvoeren van het beleid (Hague & Harrop, 2010). Het contact met ministers is vaak alleen weggelegd voor een kleine aantal personen met een uitgebreid netwerk.

De gehanteerde definitie van belangengroepen omvat organisaties die niet verbonden zijn aan een overheid. Hoewel lagere overheden kunnen lobbyen bij hogere overheidslagen voor bepaald beleid worden overheden binnen deze definitie buiten beschouwing gelaten. Ten eerste ligt de focus van deze studie op de rol die belangengroepen kunnen spelen als schakel tussen de samenleving en de overheid (Beyers, Eising, & Maloney, 2008). Ten tweede maakt het betrekken van overheden of overheidsorganisaties als belangengroepen binnen de Europese context het erg ingewikkeld aangezien deze organisaties onderdeel zijn van de overheidsstructuur. Hierdoor is het moeilijk te onderscheiden wanneer een overheid als belangengroep opereert of als overheidsorgaan.

Dit betekent echter niet dat belangengroepen volledig los gezien kunnen worden van overheden. Vaak is er een wisselwerking tussen deze twee. Overheden zijn geen neutrale actor en beïnvloeden belangengroepen op verschillende manieren. Ten eerste subsidiëren, structureel of projectmatig, overheden belangengroepen die waardes uitdragen die overheden belangrijk vinden. Zo ondersteunt de EU organisaties die zich inzetten voor een schoner milieu, democratie en een sterkere maatschappelijke betrokkenheid van gemarginaliseerde groepen (Mahoney & Beckstrand, 2011; Sanchez Salgado, 2014). Ook zijn overheden eerder bereid meer gematigde groepen te subsidiëren dan meer radicale groepen (De Bruycker, Berkhout, & Hanegraaff, 2019). Dit leidt er toe dat groepen die substantiële overheidssteuning ontvangen, minder kritisch zijn en eerder beleid van de overheid ondersteunen dan afvallen (De Bruycker et al., 2019; Bloodgood & Tremblay-Boire, 2017). Ten tweede hebben sommige belangengroepen een formele positie gekregen van overheden binnen een bepaald beleidsterrein. Dit geeft deze groepen een grotere invloed. Zo worden werkgevers- en werknemersorganisaties in

Nederland gezien als sociale partners die samen met de overheid onderhandelen over sociaal economisch beleid (Akkerman, 2005). Als laatste gaan veel oud-politici en oud-beleidsmakers werken voor een belangengroep na hun loopbaan bij de overheid (Parker, Parker, & Dabros, 2012; Blanes i Vidal, Draca, & Fons-Rosen, 2012).

Verder vallen politieke partijen niet binnen deze definitie van belangengroepen (Allern & Bale, 2011). Belangengroepen proberen namelijk van buitenaf beleid te beïnvloeden, wat betekent dat zij via personen betrokken bij het nemen van besluiten te laten doen wat in hun belang is, zonder dat zij zelf een positie op overheidsniveau vervullen (Beyers et al., 2008). Politieke partijen daarentegen proberen juist beleid direct te bepalen door kandidaten te nomineren voor verkiesbare overheidsposities (Hague & Harrop, 2010; Sartori, 2005).

De rol van belangengroepen in een democratie

Een rijk maatschappelijk middenveld wordt gezien als een cruciaal element in een democratische systemen. Zo zien Dahl en Stinebrickner (2003) het recht belangengroepen op te richten en lid ervan te worden als één van de basiskenmerken. Liberale instituties bieden wettelijke bescherming (vrijheid van vereniging) aan het opzetten van organisaties, wat een veelvoud aan maatschappelijke en politieke organisaties stimuleert (Fung, 2003). Een groot aantal maatschappelijke organisaties in een bepaald land worden gezien als een teken van een stabiele en gezonde democratie (Cohen & Rogers, 1992).

Het argument dat maatschappelijke organisaties belangrijk zijn voor een democratie is tweeledig. Ten eerste bieden groepen de mogelijkheid voor mensen om politieke en sociale ervaring op te doen. Maatschappelijke organisaties stimuleren burgerlijke deugden, zoals tolerantie, samenwerking, aandacht voor het algemeen belang en respect voor anderen, in hun leden (Fung, 2003; Warren, 2001). Putnam (2001) benadrukt verder dat verenigingen vertrouwen tussen burgers stimuleren. Dit creëert een verbondenheid in de samenleving, waardoor men zich aan de regels in de samenleving houdt en het probleem van meeliften wordt verminderd. Daarnaast kunnen verenigingen bepaalde vaardigheden stimuleren, zoals het nemen van beslissingen, het schrijven van formele brieven en het houden van toespraken (Cohen & Rogers, 1992; Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Deze vaardigheden kunnen vervolgens ingezet worden in het politieke leven.

Hierbij moet opgemerkt worden dat niet alle belangengroepen maatschappelijke

organisaties zijn. Grote multinationals of organisaties die bedrijven vertegenwoordigen worden bijvoorbeeld niet gezien als maatschappelijke organisaties, aangezien zij geen maatschappelijk functie hebben en vaak niet het algemeen nut dienen maar alleen hun eigen belangen (Hague & Harrop, 2010). Ook hebben veel belangengroepen geen leden (Beyers et al., 2008). Hierdoor gelden de hierboven genoemde positieve aspecten niet voor deze belangengroepen en moeten deze positieve punten niet overschat worden wanneer het gaat om belangengroepen.

Ten tweede worden maatschappelijke organisaties gezien als een belangrijk communicatiekanaal tussen de samenleving en de overheid (Cohen & Rogers, 1992; Fung, 2013; Rasmussen et al., 2014; Truman, 1951). Op deze manier kan buiten verkiezingstijd het politieke proces beïnvloed worden door zorgen over beleid kenbaar te maken aan beleidsmakers. Zo functioneren deze organisaties als een indirecte uitwisseling tussen wat groepen in de samenleving eisen en het aanbod van beleidsmakers. In deze hoedanigheid worden deze maatschappelijke organisaties gezien als belangengroepen die mogelijk een rol bij het besluitvormingsproces zouden moeten hebben.

Representatieve benadering.

Echter, er bestaat een langdurige discussie in de literatuur over wat de formele rol is van belangengroepen binnen het besluitvormingsproces van de moderne democratie. De argumenten voor en tegen een formele rol voor belangengroepen kunnen grofweg worden ingedeeld in twee kampen en zijn verbonden met hoe legitimiteit van het democratische besluitvormingsproces gezien wordt (Knight & Johnson, 1994). Het ene kamp zoekt de basis van legitimiteit voor besluiten in representatie en aggregatie (Urbinati & Warren, 2008). Besluiten worden genomen op grond van het tellen van de voorkeuren van individuen, waarbij de voorkeur van ieder individu even zwaar meetelt. Het besluit met de meeste voorkeuren wordt aangenomen. Op deze wijze worden volksvertegenwoordigers gekozen, die namens het volk stemmen over wetgeving. Hierbij wordt gesteld dat wanneer belangengroepen worden betrokken bij het maken van beleid de representativiteit verstoort raakt en dat daardoor niet ieders belang op een eerlijke en gelijke manier vertegenwoordigd wordt (Klijn & Skelcher, 2007; Sørensen, 2002). Het andere kamp stelt dat belangengroepen een aanvulling zijn op verkiezingen, waarbij buiten verkiezingstijd een mogelijkheid bestaat om beleid te beïnvloeden (Fung, 2013; Klijn & Skelcher, 2007; Rasmussen et al., 2014). Hierbij speelt deliberatie een

belangrijke rol. Een besluit wordt pas als legitiem gezien als deze tot stand is gekomen op basis van het uitwisselen van argumenten door alle betrokken partijen (Gutmann & Thompson, 1998).

Binnen de aggregatieve benadering van democratie is er niet echt een rol weggelegd voor belangengroepen (Klijn & Skelcher, 2007). Deze benadering is nauw verbonden met de kern van een representatieve democratie, namelijk het kiezen door het volk van afgevaardigden die hun belangen vertegenwoordigen. Deze vertegenwoordiging is een intrinsiek onderdeel van wat een democratie een democratie maakt en is de primaire manier van besluiten (Urbinati & Warren, 2008). De gekozen vertegenwoordigers zijn aangesteld om datgene te beslissen wat ze aan hun achterban beloofd hebben. Hierdoor zijn deze vertegenwoordigers direct verantwoordelijk voor besluiten, aangezien zij beslissen wat er gebeurt. Bij nieuwe verkiezingen kan het volk vertegenwoordigers verantwoordelijk houden voor hun beslissingen door ze wel of niet te herkiezen.

Het voornaamste kritiekpunt tegen belangengroepen is dat zij alleen maar hun eigenbelang nastreven en niet een stem van het volk zijn. Dit staat in sterk contrast met de gekozen afgevaardigden in een representatieve democratie. Dit zou op zichzelf geen probleem hoeven te zijn, ware het niet dat niet iedereen gelijke toegang heeft. Schattschneider (1960, p. 35) waarschuwde al dat *“the flaws in the pluralist heaven is that the heavenly chorus sings with an upper-class accent”*. Sommige groepen in de samenleving hebben meer middelen dan anderen om hun belangen bij de overheid aan te kaarten. Sommige groepen hebben hierdoor meer invloed dan andere. Belangengroepen ondermijnen daardoor politieke gelijkheid en democratische aansprakelijkheid (Bernhagen, 2013; Dahl, 1989; Jordan & Maloney, 2007; Schattschneider, 1960). Hierdoor kunnen belangengroepen een bedreiging zijn voor democratische gelijkheid door bepaalde groepen disproportioneel meer invloed op politieke besluitvorming te geven (Bernhagen, 2013). Zo zijn grote bedrijven vaak oververtegenwoordigd in vergelijking met niet-economische belangen (Baumgartner & Leech, 1998). Belangengroepen creëren dus een ongelijke vertegenwoordiging.

Bernhagen (2013) toont echter aan dat beleidsmakers niet zomaar de invloed van belangengroepen overnemen. In een studie naar de impact van lobbygroepen op Britse beleidsdossiers concludeert hij dat in de gevallen dat beleidsmakers beïnvloed zouden zijn, lobbygroepen de ideeën van beleidsmakers bijstuurden met informatie over de consequenties van het beleid in de praktijk. Bernhagen stelt dat belangengroepen een

positieve rol kunnen hebben op de kwaliteit van het politieke besluitvormingsproces en dat ze niet zomaar beslissingen nemen die tegenover hun eerdere plannen staan. Het is uiteindelijk aan beleidsmakers om de belangen van groepen af te zetten tegenover de politieke steun van andere groepen (Bernhagen, 2013; Truman, 1951). Daarnaast gaan belangengroepen nauwkeurig te werk en zullen ze niet zomaar desinformatie verspreiden, omdat dit hun reputatie bij beleidsmakers kan schaden (Bernhagen, 2013). Hierbij moet wel opgemerkt worden dat er meerdere praktijkvoorbeelden zijn, waarbij een belangengroep een gekleurde visie op de werkelijkheid heeft gepresenteerd. Hierdoor wordt de positieve invloed van belangengroepen op beleid door Bernhagen overschat.

Ook Flöthe en Rasmussen (2019) stellen dat de ongelijke vertegenwoordiging van belangengroepen minder negatief is dan vaak in de literatuur en in de politiek gesteld wordt. Zij vonden dat in meer dan de helft van de onderzochte politieke dossiers de positie van de betrokken belangengroepen overeenkwamen met de publieke opinie op deze issues. Zelfs de posities van bedrijven, die er vaak van beschuldigd worden dat hun belangen diametraal tegenover de belangen van burgers staan, kwamen overeen met een groot deel van de bevolking. Daarnaast zijn de meeste belangengroepen actief op de beleidsterreinen die door de bevolking als belangrijk worden ervaren (Rasmussen, et al., 2014). Belangengroepen kunnen dienen als verbinding tussen beleidsmakers en de voorkeuren van de samenleving, al moet de inmenging van groepen op het politieke proces wel met een kritische blik benaderd worden. De ongelijke vertegenwoordiging van belangengroepen ligt dus mogelijk een stuk genuanceerder dan de aggregatieve benadering doet blijken.

Deliberatieve benadering.

De deliberatieve benadering ziet democratische besluitvorming als een langdurig proces, waarbij beslissingen tot stand komen op basis van het uitwisselen en afwegen van argumenten door alle belanghebbenden (Knight & Johnson, 1994). Hierbij gaat het niet zozeer welk beleid de meeste stemmen krijgt, maar is het cruciaal welke voorstellen door het collectief ondersteund worden met de beste argumenten. Verantwoording binnen een deliberatieve benadering van democratie is ook anders georganiseerd. Waar in een representatieve democratie vertegenwoordigers verantwoording moeten afdragen aan diegene die zij vertegenwoordigen, moeten deelnemende partijen verantwoording af leggen tegenover iedereen (Cohen, 1989; Gutmann & Thompson, 1998). Vertegenwoordigers zijn er niet alleen om te garanderen dat ze verkiezingen (blijven)

winnen, maar ze worden geacht om hun keuzes uitvoerig te kunnen uitleggen en rechtvaardigen tegenover allen die gebonden zijn aan de gemaakte wetten.

Chambers (2002) wijst erop dat focus op deliberatie een verschuiving betekent van een op stemmen gerichte democratie naar een op debatten gerichte democratie. Beslissingen worden niet langer meer genomen op basis van alleen het samenvoegen van belangen en voorkeuren die met elkaar concurreren op basis van macht en geld in een op stemmen gerichte representatieve politiek. In plaats daarvan worden beslissingen genomen op basis van zorgvuldig debat waarbij alle belangen en visies worden meegewogen totdat er uiteindelijk overeenstemming is gekomen over wat de juiste beslissing is dat voor iedereen acceptabel is (Gutmann & Thompson, 1998), al geldt vaak nog wel dat de uiteindelijk beslissing gemaakt wordt op basis van een meerderheidsbeslissing. Echter speelt argumentatie en niet zozeer politieke macht een centrale rol bij deliberatie. Deliberatie, zoals Habermas (1984, p. 25) het mooi omschrijft, “*excludes all force [...] except the force of the better argument*”.

In deze vorm van democratie worden belangengroepen als aanvulling gezien op de gekozen vertegenwoordigers (Klijn & Skelcher, 2007). Zelfstandige groepen en organisaties die opkomen voor hun eigen belangen en het publieke debat aangaan, spelen een centrale rol bij de actieve participatie en beraadslaging van het volk. Belangengroepen verbeteren manieren waarop belangen vertegenwoordigd worden. Ze bieden namelijk een manier voor burgers om naast periodiek hun stem te uiten tijdens verkiezingen, hun meningen op bepaalde relevante onderwerpen kenbaar te maken aan diegene die de wetten maken (Fung, 2003). Dit brengt de burger en de overheid dichter bij elkaar. Daarnaast kunnen belangengroepen niet alleen een bepaald belang naar voren brengen, maar is het ook mogelijk om de mate van belangrijkheid te communiceren naar beleidsmakers. Dit is niet mogelijk met traditioneel stemmen. Iedere stem heeft namelijk dezelfde waarde, terwijl het belang bij een bepaald beleidsvraagstuk niet gelijk hoeft te zijn. Door belangengroepen te betrekken bij het besluitvormingsproces, kan de mate van belangrijkheid meegenomen worden in de overwegingen.

Verder brengen belangengroepen bepaalde expertise met zich mee (Fung, 2003; Klijn & Skelcher, 2007). Belangengroepen die actief zijn op een bepaald gebied hebben hoogstwaarschijnlijk meer genuanceerde en gedetailleerde informatie dan dat overgebracht kan worden met een simpele stem. Verder kunnen belangengroepen helpen om beter beleid te maken, aangezien zij vaak meer expertise en kennis bezitten over het specifieke beleidsdomein waarin zij actief zijn. Met deze kennis kunnen

belangengroepen beleidsmakers en politici van informatie voorzien bij het formuleren van beleid die zij anders mogelijk niet gehad hadden. Dit kan de kwaliteit van genomen besluiten verbeteren. Hierbij moet wel eenzelfde kanttekening geplaatst worden als eerder al opgemerkt is naar aanleiding van Bernhagen (2013). Beleidsmakers moeten niet te veel gaan vertrouwen op de expertise van belangengroepen, aangezien deze bepaalde informatie kunnen benadrukken of juist achterwege laten.

Ook kunnen belangengroepen gelijkheid in politieke vertegenwoordiging verbeteren door minderheden een stem te geven tegenover de macht van de meerderheid. Cohen en Rogers (1992) beargumenteren dat individuen met weinig middelen hun krachten kunnen bundelen met behulp van belangengroepen. Een soort gelijk argument geldt voor minderheden. Met behulp van belangengroepen kan deze groep invloed uitoefenen op beleid, iets wat met alleen representatieve vertegenwoordiging niet het geval is. Belangengroepen kunnen op deze manier bijdragen aan de vertegenwoordiging en participatie van deze groepen.

Ondanks dat belangengroepen positieve effecten hebben en bepaalde elementen van een democratie versterken, is het beeld dat geschetst wordt door de deliberatieve benadering een ideaalbeeld en staat het soms ver van de werkelijkheid af. Het idee dat belangengroepen op een gelijk speelveld opereren gaat niet altijd op. Niet alle belangengroepen hebben namelijk gelijke middelen of gelijke toegang tot de overheid. Hierdoor worden bepaalde belangen beter gehoord dan andere en hebben niet alle groepen gelijke invloed op het beleidsproces. Hoewel belangengroepen een stem aan minderheden geven, kunnen belangengroepen met veel middelen, zoals die van bedrijven en grote multinationals, hun middelen en macht gebruiken om een stempel te drukken op het beleid. Daarnaast is de overheid geen neutrale actor. Binnen de overheid zijn er voorkeuren voor specifieke beleidsrichtingen en belangengroepen. Deze voorkeuren worden gevormd door de ideologische positie van de huidige regering en de heersende politieke cultuur. Door middel van subsidie of toegang te bieden tot ambtenaren of het parlement kan een overheid (deels) bepalen wie er mee praat over beleid.

De hierboven beschreven twee benaderingen van democratie zijn ideaal vormen. In moderne democratieën zijn beide vormen vaak verweven in het besluitvormingsproces. Dit betekent dat in democratieën waarbij deliberatie een belangrijk element is, er ook een vorm van vertegenwoordiging is. Een voorbeeld hiervan is dat hoewel de regering en de sociale partners in Nederland een sociaal akkoord zijn

overeengekomen, er over dit akkoord nog wel gestemd moet worden in het parlement. Anderzijds, in democratieën die meer kenmerken hebben van representatieve democratie wordt in commissievergaderingen en publiekelijk in het parlement het debat aangegaan. Hoewel voor sommigen het debat in het parlement meer show dan een inhoudelijke discussie is, kan het debat wel invloed hebben op publieke opinie en beleid (Van Baalen, Breedveld, & van Heteren, 2004). Beide vormen sluiten elkaar dus niet uit in de praktijk. Wel helpen deze twee benaderingen van democratie beter begrijpen wat de rol van belangengroepen kunnen zijn en hoe de positieve en negatieve aspecten ervan begrepen kunnen worden.

Democratisch tekort in Europa

Is het wenselijk dat de EU democratisch is?

Voordat er gesteld kan worden dat de EU een democratisch tekort heeft, moet eerst bepaald worden of het wenselijk is dat de EU democratisch is. Wanneer het onwenselijk is dat het besluitvormingsproces in de EU op democratische wijze verloopt, dan kan er namelijk ook geen sprake zijn van een democratisch tekort (Majone, 1998; 2000; Moravcsik, 2008). Moravcsik (2008) benadrukt dat er geen democratisch tekort op Europees niveau kan zijn, zolang de lidstaten democratisch zijn. Moravcsik ziet de EU als een intergouvernementele organisatie, waarin de lidstaten bepalen wat er besloten wordt.

Majone (1998; 2000) bekijkt vooral de taken van de EU, waarbij hij onderscheid maakt tussen regulerend en herverdelend beleid. Regulerend beleid is gericht op optimalisatie zonder verliezers, bijvoorbeeld het opstellen van veiligheidsnormen voor voedsel. Bij herverdelend beleid worden middelen van de één gegeven aan een ander en zijn er verliezers. Een voorbeeld hiervan is de belastingbetaler die de uitkering van een werkloze bekostigt. Majone stelt dat democratisch gekozen vertegenwoordigers zeggenschap moeten hebben over herverdelend beleid, maar juist niet over regulerend beleid. Als regulerend beleid namelijk met een meerderheid van de stemmen besloten wordt, dan kunnen maatregelen die op korte termijn gunstig zijn voor de meerderheid, de voorkeur krijgen. Er wordt namelijk geen rekening gehouden met mogelijk negatieve gevolgen op de lange termijn of voor minderheden in de samenleving. Regulerend beleid kan dus het best vormgegeven worden door experts, omdat deze vorm van beleid niet gemaakt wordt op basis van ideologische keuzes, maar juist specifieke en vaak technische kennis vereist (Lelieveldt & Princen, 2011).

In de Europese context stelt Majone (1998; 2000) dat nationale overheden voornamelijk regulerende bevoegdheden overgedragen aan de EU. Hierbij is het Europese beleid vooral gericht op het wegnemen van tekortkomingen in de gezamenlijke interne economische markt. De regulerende factor van de EU uit zich bijvoorbeeld in het gelijktrekken van productnormen op het gebied van veiligheid en gezondheid. Hiervoor hoeft de EU volgens Majone geen democratie te zijn.

Los van de vraag of er toch niet verliezers zijn bij het optimaliseren van de gezamenlijke interne markt, bijvoorbeeld toenemende productiekosten en kleine winstmarges door hogere veiligheidsnormen, is het ook maar de vraag of al het EU-beleid

wel regulerend is. Zo stellen Follesdal en Hix (2006) terecht dat de EU ook herverdelend beleid maakt, zoals subsidies voor minder ontwikkelde regio's of landbouw. Dit verzwakt de argumentatie van Majone voor een technocratisch Europa.

Ook zijn er meer recent verschillende aanpassingen geweest in het besluitvormingsproces in de EU, wat de rol van het EP vergroot heeft (Yiğit, 2010). Hierdoor zijn ministers uit de lidstaten niet de enige partij betrokken bij besluiten en hebben de lidstaten op bepaalde beleidsterreinen macht moeten afstaan aan de EU. (Lelieveldt & Princen, 2001). Verder ziet de EU zichzelf als een representatieve democratie (Europese Unie, z.j.) en bevat zij zowel elementen van een intergouvernementele (bijvoorbeeld de Europese Raad) als elementen van een supranationale organisatie (bijvoorbeeld EP, Europees Hof). De EU ontwikkelt zich steeds verder naar een supranationale organisatie, waardoor het een terechte vraag of de wijze waarop de EU beslissingen neemt wel democratisch genoeg is.

Democratische gehalte van de EU

Er zijn een vijftal domeinen waarop democratische tekorten worden beargumenteerd in de EU (Follesdal & Hix, 2006; Lelieveldt & Princen, 2011; Moravcsik, 2008; Saurugger, 2008): (1) afnemende parlementaire controle en meer invloed voor de uitvoerende macht in lidstaten, (2) de relatief zwakke positie van het EP ten aanzien van de Raad en de Commissie, (3) gebrek aan echte Europese verkiezingen (4) de grote afstand tussen EU-burger en de EU (5) EU beleid is rechtser dan beleid in de lidstaten. Hieronder zullen elk van deze punten afzonderlijk besproken worden.

Afnemende parlementaire controle en meer invloed voor de uitvoerende macht in lidstaten.

In een representatieve democratie is de macht voornamelijk in handen van gekozen vertegenwoordigers, die namens de kiesgerechtigde bevolking verantwoordelijk zijn voor de uiteindelijke besluiten (Dahl & Stinebrickner, 2003). In EU-lidstaten dient de regering verantwoording af te leggen aan haar burgers, via de gekozen vertegenwoordigers in de nationale parlementen (Coultrap, 1999). De nationale parlementen kunnen echter vaak ministers moeilijk ter verantwoording roepen wanneer besluiten genomen worden op Europees niveau. Dit komt door het probleem van de vele handen, dat stelt dat wanneer vele individuen gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de uitkomst van een proces, geen enkele individu verantwoordelijk kan worden gehouden voor de uitkomst (Thompson, 2014). Dit leidt er in de praktijk vaak toe dat niemand tot

verantwoording geroepen kan worden. Ministers kunnen hun verantwoordelijkheid gemakkelijk ontwijken door te wijzen op het moeten sluiten van een compromis met de ministers van de andere lidstaten. Daarnaast wordt het merendeel van de besluiten van de Raad in de praktijk genomen op een lager niveau in voorbereidende commissies, zoals COREPER (Lelieveldt & Princen, 2011). Deze commissies opereren voornamelijk buiten het publieke gezichtsveld (Lelieveldt & Princen, 2011) en zijn dus niet erg transparant. Dit maakt het voor nationale parlementen niet eenvoudig om de besluiten en werkwijze van de Europese Raad en de Raad van Ministers te controleren, wat niet ten gunste is van de democratie.

Ondanks dat op nationaal niveau de macht van parlementen lijkt te zijn verminderd en de invloed van de ministers lijkt te zijn toegenomen doordat steeds meer beleid op Europees niveau wordt besloten, betekent dit niet direct dat er sprake is van een democratisch tekort in het besluitvormingsproces in de EU. De Europese Raad en de Raad van Ministers zijn niet de enige betrokken instituties. De Commissie en het EP hebben elk hun eigen rol (zie Lelieveldt & Princen, 2011). Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de Europese Raad in principe de leden van de Commissie selecteert en zo invloed heeft op de werking van de Commissie (Moravcsik, 2008). Daarnaast kan het EP op een groot aantal, maar niet alle, beleidsterreinen een veto uitspreken (Lelieveldt & Princen, 2011).

De macht van de nationale parlementen is niet alleen verschoven naar de uitvoerende macht, maar ook voor een deel naar het EP. Hierdoor wordt het democratisch tekort deels beperkt, aangezien het EP ook uit gekozen vertegenwoordigers bestaat. Daarnaast is de media-aandacht voor het handelen van de EU toegenomen (Trenz, 2008) en worden nationale parlementen kritischer op de handelswijze en besluiten van nationale ministers op Europees niveau (Moravcsik, 2008). Dit neemt echter niet weg dat de uitruil van invloed tussen de nationale parlementen en de uitvoerende macht leidt tot minder democratie.

Zwakke positie van het EP ten aanzien van de Raad en de Commissie.

Hoewel het EP overeenkomstige bevoegdheden heeft als nationale parlementen in EU-lidstaten, gaan deze gepaard met beperkingen. In tegenstelling tot veel gekozen vertegenwoordigers in nationale parlementen in EU-lidstaten kan het EP alleen de samenstelling ervan goedkeuren. Daarnaast kan het EP verder de Commissie verzoeken informatie te verstrekken of een onderzoekscommissie instellen, al heeft het EP niet de

middelen om hierbij dwingende verzoeken te doen. Het EP kan wel de Commissie ter verantwoording roepen en dwingen tot aftreden, maar de procedure hiervoor stelt hogere eisen dan bij soortgelijke procedures in lidstaten. Zo is een tweederde meerderheid nodig en kan een dergelijk verzoek alleen gericht zijn op de hele Commissie; individuele Commissieleden kunnen niet tot aftreden gedwongen worden. Ook heeft het EP niet de bevoegdheid om de Europese Raad of Raad van Ministers ter verantwoording te roepen. Daarnaast heeft het EP beperkte bevoegdheden op bepaalde beleidsterreinen, zoals buitenlandsbeleid, waardoor zij nauwelijks betrokken zijn bij het tot stand komen van een deel van het Europees beleid. Het EP kan geen initiatieven indienen voor wetten. Wel kunnen ze de Commissie vragen om met een voorstel te komen, wat de Commissie niet hoeft na te komen (Lelieveldt & Princen, 2011).

Hoewel het EP tekort schiet op bovengenoemde democratische punten, zouden de nationale parlementen in de lidstaten het democratisch besluitvormingsproces kunnen waarborgen en zo een aanvulling kunnen vormen op het EP (Moravcsik, 2008). Parlementen in de lidstaten kunnen namelijk wel de ministers in de Raad ter verantwoording roepen. Dit neemt echter het democratische tekort niet weg. Zoals hierboven besproken is het in de praktijk moeilijk om ministers ter verantwoording te roepen voor hun handelen op Europees niveau. Wel zijn er een aantal stappen gezet om het EP te versterken. Zo zijn de bevoegdheden en de invloed van het EP sinds de jaren tachtig sterk toegenomen (Saurugger, 2008). Verder probeert het EP haar positie verder te versterken binnen de kaders van de huidige Europese verdragen. Een voorbeeld hiervan is de in 2014 en 2019 gestelde eis van het EP aan de Raad om één van de door haar voorgeselecteerde kandidaten te selecteren als nieuwe voorzitter van de Commissie (NRC, 2019). Ondanks deze positieve ontwikkelingen blijft het EP een relatief zwakke Europese institutie.

Gebrek aan echte Europese verkiezingen.

Met de toenemende bevoegdheden van het EP zou gesteld kunnen worden dat de EU dichterbij een volwaardige representatieve democratie komt. Echter, de vraag is in hoeverre de gekozen Europarlementariërs EU-burger wel goed genoeg vertegenwoordigen. Zetels in het EP worden namelijk verdeeld per lidstaat op basis van inwoneraantal. De gekozen rekenwijze zorgt ervoor dat landen met meer inwoners relatief minder zetels hebben. Zo vertegenwoordigt een Duitse Europarlementariër ongeveer 859.000 burgers, terwijl een Maltese Europarlementariër ongeveer 67.000

burgers vertegenwoordigt (Cichocki & Zyczkowski, 2010; Lehmann, 2009). Dit heeft gevolgen voor de waarde van een stem, welke hierdoor niet voor alle burgers gelijk is.

Verkiezingen voor het EP worden daarnaast gezien als tweederangs verkiezingen, waarin vooral nationale politieke kwesties en niet Europese beleidsvraagstukken centraal staan (Hix & Marsh, 2011). Dat Europese verkiezingen niet gaan over Europese beleidsvraagstukken, wordt versterkt doordat er niet gestemd kan worden op Europese partijen. Hierdoor is er namelijk minder debat over Europese vraagstukken en ideologieën. Bovendien heeft het electoraat het gevoel dat de verkiezingen er weinig toe doen, wat zich onder andere uit in een algemeen lage opkomst (Stoker, 2006; Mair, 2006). Via verkiezingen voor het EP wordt er niet gestemd over de Europese regering, het parlement heeft namelijk slechts beperkte invloed op de samenstelling van de Commissie. Door de lage opkomst en het nationaal gefocust debat, kan gesteld worden dat een groot deel van het Europese electoraat niet vertegenwoordigd wordt op Europees niveau. Hierdoor kan er afgevraagd worden in hoeverre de parlementariërs daadwerkelijk de belangen van de EU-burgers behartigen en of de mening van de meerderheid van electoraat en de besluiten genomen door de gekozen vertegenwoordigers wel overeenkomen.

De vraag is echter of Europese verkiezingen met Europese partijen de opkomst zouden verhogen. Op de vijf beleidsterreinen die kiezers het meest belangrijk vinden, gezondheidszorg, onderwijs, sociale zekerheid, belastingheffing, orde en veiligheid en pensioenen (Bélanger & Meguid, 2008), hebben vooral de lidstaten, en niet de EU, de meeste invloed. Zolang de EU niet betrokken is bij besluiten die het electoraat zeer belangrijk vindt, is het onwaarschijnlijk dat kiezers meer interesse gaan tonen voor EU verkiezingen.

De grote afstand tussen EU-burger en de EU.

De wijze waarop EP-verkiezingen plaatsvinden vergroot echter ook de psychologische afstand tussen de EU en haar burgers. Burgers hebben namelijk het gevoel niet gehoord te worden in de EU. Daarnaast zijn politieke partijen een mogelijkheid om burgers en politici dichterbij elkaar te brengen via bijvoorbeeld partijlidmaatschap (Saurugger, 2008). Europese partijen hebben echter nationale politieke partijen als leden en kunnen deze functie hierdoor slecht vervullen. Hierdoor zouden “echte” Europese verkiezingen mogelijk toch een positief effect kunnen hebben. Daarnaast kan een groot deel van de Europese burgers zich niet goed identificeren met

de EU en is erg sceptisch over verdere integratie (Saurugger, 2008). Voor velen staat de EU erg ver weg en is de complexiteit van het Europese besluitvormingsproces onbegrijpelijk (Follesdal & Hix, 2006; Lelieveldt & Princen, 2011). Dit kan deels komen doordat directe electorale controle op de EU ontbreekt. Daarnaast speelt mee dat voor veel burgers de EU te complex en niet-transparant is. De instituties en werkwijze van de EU wijken te veel af van die van, voor burgers bekende, nationale overheden.

Veel burgers kunnen zich niet vinden in de positie van de nationale politieke elite omtrent de EU (Schmitt & Thomassen, 2000). De politieke elite heeft vaak een veel positievere houding ten aanzien van de EU dan de gemiddelde EU burger. Aangezien deze nationale politieke elite veel invloed heeft op besluiten van de EU, vergroot dit de gevoelde afstand tussen de burger en de EU. De sceptische burger voelt zich niet gehoord door politici die voorstanders zijn van meer Europese integratie en kan zich hierdoor slecht identificeren met de EU.

EU-beleid rechtser dan gemiddelde kiezer.

Mede door de hierboven genoemde factoren, maakt de EU regelgeving en beleid dat door een groot deel, mogelijk zelfs een grote meerderheid, van de kiezers niet wordt gesteund (Follesdal & Hix, 2006). Op Europees niveau kan beleid dat erg moeilijk op nationaal niveau tot stand komt, makkelijker worden gemaakt. Politici en beleidsmakers worden in de EU namelijk minder beperkt door sociale partners, parlementen, media en rechtbanken. Het gaat hier vaak over maatregelen die economisch rechtser zijn dan de nationale overheden in hun eigen land nastreven.

Het economisch rechtse beleid zou ook deels verklaart kunnen worden door de invloed van belangengroepen op het EU-beleid (Follesdal & Hix, 2006; Streeck & Schmitter, 1991). Zo kunnen multinationals en andere bedrijven makkelijker regelgeving en beleid beïnvloeden op Europees niveau dan op nationaal niveau. Dit komt onder andere door het gebrek aan tegenwicht van een parlement en doordat politici op Europees niveau een kleinere kans hebben om electoraal afgerekend te worden op gemaakt beleid (Follesdal & Hix, 2006).

De daadwerkelijke invloed van bedrijfsbelangen op de EU moet volgens Berkhout, Hanegraaff en Braun (2017) en Mahoney (2008) echter niet overschat worden. In elke democratie hebben deze belangen invloed, zo ook in de Europese lidstaten. Berkhout, Hanegraaff en Braun (2017) vergelijken de activiteit en invloed van deze groepen in een aantal EU-lidstaten en op Europees niveau en concluderen dat deze

groepen op Europees niveau een vergelijkbare invloed hebben als in EU-lidstaten. Hierdoor is de invloed van belangengroepen niet een voldoende verklaring voor de verschillen tussen economisch beleid in lidstaten en op Europees niveau.

Een mogelijke alternatieve verklaring is dat in de lidstaten de regering een directere relatie heeft met het electoraat, waardoor zij meer gericht zijn op het vertalen van de wil van de kiezers naar beleid (input legitimiteit). Op Europees niveau is de afstand tussen beleidsmaker en burger groter en is electorale controle minder sterk. Hierdoor zou beleid in de EU beleid meer gericht zijn op output legitimiteit, namelijk het oplossen van maatschappelijke, collectieve problemen voor het volk (Schmidt, 2004). Door deze verschillende benaderingen kan er een verschil in economisch beleid ontstaan. Ook moet opgemerkt worden dat er weinig uitgebreid empirisch onderzoek is gedaan naar de mate waarin economisch beleid van de EU afwijkt van dat in de lidstaten. De vraag of de EU dus een democratisch tekort kent door de macht van specifieke belangengroepen is dus maar de vraag, zeker wanneer je de democratie op Europees niveau vergelijkt met dat in de lidstaten.

Zoals hierboven al aangegeven, kunnen de kritiekpunten op het democratische gehalte van de EU niet los van elkaar worden gezien. De punten versterken elkaar namelijk of beperken mogelijk oplossingen. Zo zouden de parlementen in de lidstaten voor een deel het gebrek aan bevoegdheden van de EP kunnen opvangen, door bijvoorbeeld de Raad te controleren. Alleen lopen zij hierbij ook tegen beperkingen aan. Het gebrek aan echte Europese verkiezingen vergroot de afstand tussen het electoraat en de EU. Hierdoor kunnen kleine institutionele veranderingen, zoals de toenemende bevoegdheden van het EP, wel het tekort verminderen, maar zijn er vele veranderingen, en dus waarschijnlijk veel tijd, nodig om op alle terreinen het tekort weg te werken. Hierdoor richt de EU zich op een andere oplossing, namelijk het meer betrekken van belangengroepen bij de besluitvorming.

Belangengroepen en de EU: discussie en conclusie

Hoewel de impact van belangengroepen lastig te meten is, kan opgemaakt worden dat lobbyen een belangrijke rol speelt bij het Europese besluitvormingsproces, aangezien een groot aantal groepen actief zijn op Europees niveau. Schattingen van het aantal lobbyisten in Brussel lopen uiteen van 10.000 tot 20.000 die tussen de 3.500 tot 4.000 belangengroepen vertegenwoordigen (Lelieveldt & Princen, 2011). Het blijft de vraag in hoeverre belangengroepen het democratische proces beïnvloeden en of zij mogelijk kunnen bijdragen aan het verbeteren van het democratische tekort in de EU. De lage opkomst bij Europese verkiezingen en de stijgende ontevredenheid met politieke partijen en politici in het algemeen (Stoker, 2006; Mair, 2006) wijzen er op dat alleen stemmen tijdens verkiezingen niet meer voldoende zijn om legitimiteit te geven aan de Europese Unie. Alternatieve vormen van participerende democratie kunnen een bijdrage leveren om de democratische legitimiteit te verhogen. Het zijn belangengroepen die in deze context gezien kunnen worden als een mogelijke oplossing, aangezien zij, zoals eerder al uiteengezet, het maken van beleid efficiënter kunnen maken alsmede burgerparticipatie kunnen verhogen.

Belangengroepen belemmeren democratie

Ten eerste moet opgemerkt worden dat daar waar mensen zich mogen verenigen in organisaties en er een overheid is die besluiten neemt, er altijd belangengroepen zullen worden gevormd om hun belang te vertegenwoordigen (Dahl & Stinebrickner, 2003). Dit geldt ook binnen de EU. Belangengroepen zijn nu eenmaal een onderdeel van het politieke proces in de EU en kunnen niet weggedacht worden. Politieke instituties, zoals de Commissie of het EP, kunnen echter wel de invloed van belangengroepen beperken of vergroten. Doordat de EU graag snel het democratisch tekort wil verminderen om zo haar legitimiteit te vergroten, wordt het meer betrekken van belangengroepen door de Commissie gezien als een mogelijkheid om het democratisch tekort te verminderen (Europese Commissie, 2001). Het is echter maar de vraag of dit inderdaad het gewenste effect heeft.

Het meer betrekken van belangengroepen bij het beleidsproces kan namelijk niet op alle vlakken, waarop de EU een democratisch tekort kent, een oplossing bieden. Er zijn zelfs vlakken waarop belangengroepen het tekort mogelijk kunnen vergroten of zelfs veroorzaken. Zo worden belangengroepen door sommigen gezien als de oorzaak dat het Europees economisch beleid afwijkt van wat de gemiddelde kiezer zou willen (Follesdal

& Hix, 2006; Streeck & Schmitter, 1991). Dit betekent dat het betrekken van belangengroepen bij het besluitvormingsproces veroorzaakt dus mogelijk juist het democratische tekort. Echter, Flöthe en Rasmussen (2019) benadrukken dat belangengroepen weldegelijk dienen als verbinding tussen beleidsmakers en de voorkeuren van de samenleving, aangezien in het merendeel van politieke kwesties de positie van de betrokken belangengroepen overeenkwamen met de publieke opinie op deze issues. Flöthe en Rasmussen deden echter onderzoek naar nationale politieke kwesties. Het blijft de vraag in hoeverre deze resultaten van toepassing zijn op Europees niveau. Hier zou toekomstig onderzoek nader naar kunnen kijken

Daarnaast is een gevolg van het lage Europese karakter van de EP-verkiezingen, dat niet alle burgers even goed vertegenwoordigd worden door het EP. Belangengroepen kunnen hierbij niet het democratisch ideaal om alle burgers in gelijke mate te vertegenwoordigen verwezenlijken (Saurugger, 2008). Het overgrote deel van deze belangengroepen op Europees niveau vertegenwoordigen het bedrijfsleven (Lelieveldt & Princen, 2011). Van Schendelen (2010) schat dat meer dan 50% van de belangengroepen Europese handelsorganisaties, bedrijven en nationale werkgeversorganisaties. Dit staat in schril contrast met het aantal belangengroepen die publieke belangen vertegenwoordigen (ongeveer 13%). Ook hebben bepaalde belangengroepen meer middelen om invloed uit te oefenen dan andere groepen, waardoor belangen ook nog eens ongelijk vertegenwoordigd worden.

Om dit tegen te gaan, ondersteunt de Commissie een groot aantal niet-economische belangengroepen en biedt de Commissie ze toegang door ze zitting te laten nemen in onder andere raadgevende commissies (Greenwood, 2007; Saurugger, 2008). Echter, is het wel de vraag in hoeverre private belangen ten goede komen voor het algemeen nut als deze een semiofficiële positie krijgen binnen het besluitvormingsproces (Grande, 2000). Daarnaast is onduidelijk in hoeverre deze subsidie de machtsverhoudingen tussen economische en niet-economische belangengroepen recht kan trekken. Het kan er zelfs voor zorgen dat de groepen die ondersteund worden, afhankelijk worden van Europa en daardoor minder kritisch worden (Beyers & Kerremans, 2007).

Bovendien kunnen belangengroepen parlementaire controle in de lidstaten bemoeilijken, wat de positie van de uitvoerende macht versterkt. Lobbyen is vaak namelijk een informele activiteit en gebeurt achter de schermen (Hague & Harrop, 2010). Hierdoor wordt het beleidsproces minder transparant en is moeilijker te achterhalen

waarom en hoe een besluit genomen is. Het meer betrekken van belangengroepen bij het besluitvormingsproces maakt het niet gemakkelijker voor nationale parlementen om ministers ter verantwoording te roepen wanneer zij op Europees niveau besluiten nemen.

Positieve kanten van belangengroepen

Dat belangengroepen op deze elementen van het democratisch tekort in de EU geen positieve bijdrage kunnen leveren, wil niet zeggen dat belangengroepen op geen enkel vlak het democratisch tekort kunnen verminderen. Belangengroepen kunnen namelijk gezien worden als een alternatieve wijze waarop burgers hun belang kenbaar kunnen maken bij de EU. De vertegenwoordiging van het electoraat in de EU kent op dit moment een aantal tekortkomingen. Zo gaat bijvoorbeeld een meerderheid van de kiezers niet stemmen, waardoor zij niet vertegenwoordigd worden. De kiezers die wel stemmen, brengen hun stem over het algemeen uit op basis van nationale debatten, waardoor hun stem moeilijk vertaald kan worden naar wat zij daadwerkelijk willen op Europees niveau (Hix & Marsh, 2011). Via belangengroepen hebben burgers een manier om hun belang kenbaar te maken bij Europese beleidsmakers en kan de psychologische afstand tussen burger en EU mogelijk verkleind worden.

Belangengroepen vormen een belangrijke schakel in het maatschappelijk middenveld en wanneer zij meer betrokken worden bij het beleidsproces, wordt het maatschappelijke middenveld versterkt. Dit wordt gezien als een kenmerk van een goed functionerende democratie (Dahl & Stinebrickner, 2003). Daarnaast stimuleert deelname aan maatschappelijke organisaties bepaalde waarden, zoals respect, tolerantie en vertrouwen, welke ook op Europees niveau van belang zijn. Wanneer deze waarden op Europees niveau worden gestimuleerd, zouden grensoverschrijdende initiatieven vanuit de bevolking bevorderd worden. Belangengroepen zijn niet beperkt door territoriale grenzen, waardoor grensoverstijgende belangen ook ten gehore komen, belangen die anders moeilijker tot uiting komen. Dit kan identificatie met de EU door burgers mogelijk versterken, wat verder kan bijdragen aan het verkleinen van de afstand tussen EU en burger.

Er moeten echter wel enkele kanttekeningen geplaatst worden bij de wijze waarop belangengroepen het democratische tekort zouden kunnen verminderen. Slechts een klein deel van de bevolking, meestal een elite groep, is betrokken bij belangengroepen. De afstand tussen EU en burger wordt via belangengroepen dus slechts voor een beperkte groep verkleind. De meerderheid zal hier weinig van merken. Bovendien worden

hierdoor alsnog de belangen van een groot deel van de bevolking niet vertegenwoordigd. Zoals eerder al opgemerkt, ontstaat er via belangengroepen een ongelijkheid in vertegenwoordiging van burgers. Ook bevorderen lang niet alle belangengroepen het maatschappelijke middelveld. Veel groepen hebben geen leden of vertegenwoordigen belangen die tegenstrijdig zijn met het algemeen belang.

Behalve dat belangengroepen op de bovengenoemde manieren het democratische tekort kunnen verminderen, kunnen ze ook op andere vlakken een positieve bijdrage leveren aan de EU. Zo kunnen belangengroepen de kwaliteit van besluiten verbeteren door specialistische informatie te bieden. Belangengroepen bevatten vaak betere kennis over de kwestie waarvoor zij zich inzetten dan beleidsmakers. Dit is van groot belang binnen de EU omdat veel van het beleid dat de EU maakt als vrij specialistisch wordt beschouwd. Daarnaast heeft de EU in verhouding tot andere democratieën minder personeel voor dezelfde taken (Greenwood, 2007). Grande (2000) en Saurugger (2008) concluderen dat de betrokkenheid van belangengroepen gerechtvaardigd kan worden op basis van effectiviteit (i.e. informatievoorziening), maar dat dit niet het democratische gehalte van Europa verhoogd.

Aanbevelingen voor de EU

Om te zorgen dat de positieve aspecten van belangengroepen worden versterkt en de negatieve aspecten worden verminderd, moet de EU wel zorgen dat enerzijds alle belangengroepen gelijke toegang krijgen tot het besluitvormingsproces. Dit betekent dat er geen voorkeur mag bestaan voor bepaalde groepen ten koste van andere groepen. Concreet houdt dit in dat er meer aandacht moet komen voor niet-economische belangen om de economische belangen die momenteel de overhand hebben in Europa te balanceren. Anderzijds moet het gehele lobbyproces zo transparant mogelijk zijn. Als de invloed van belangengroepen in geheimzinnigheid gehuld is, zal dit juist een negatief effect hebben op het vertrouwen in de EU (Van Schendelen, 2010).

Alleen als via deze voorwaarden rekening wordt gehouden met de negatieve effecten van belangengroepen, kunnen belangengroepen op een verantwoordelijke manier toegelaten worden in het democratische systeem. Op dit moment zijn er al eerste stappen gezet in de EU om deze twee voorwaarden te verwezenlijken. Zo ondersteunt de Commissie financieel belangengroepen die nu ondervertegenwoordigd zijn binnen het lobby circuit in Brussel. De Commissie moet hierbij wel waken dat ze door deze financiële ondersteuning bepaalde groepen onevenredig voortrekt. Daarnaast mag de

Commissie een sterker maatschappelijk veld niet misbruiken om haar positie ten opzichte van het EP te versterken. Dit betekent concreet dat naast het betrekken van belangengroepen in het besluitvormingsproces, het EP in de toekomst institutioneel een sterkere positie moet krijgen.

Daarnaast is er een openbaar transparantieregister waarin organisaties en personen zich moeten registreren wanneer zij willen lobbyen in de EU. Echter, is het de vraag in hoeverre deze maatregelen effectief zijn zolang er geen directe consequenties verbonden zijn aan het niet naleven ervan en de maatregel makkelijk te omzeilen is (Saurugger, 2008). Een belangrijke stap voorwaarts is dat dit register verplicht wordt en dat beleidsmakers hun ontmoetingen zelf ook registreren, wat openbaar toegankelijk wordt (Kanol, 2012). Verder onderzoek zou moeten uitwijzen hoe effectief deze maatregelen zijn in het terugbrengen van de negatieve gevolgen van belangengroepen op de democratische besluitvorming.

Doordat het betrekken van belangengroepen ook nadelig is voor het democratische gehalte van de EU en slechts op een aantal punten het tekort licht kan verminderen, is het geen structurele oplossing voor het verbeteren van het democratische gehalte in de EU. Zeker omdat de EU streeft een meer representatieve en niet een meer deliberatieve democratie te worden, moet de EU zich meer richten op het verder versterken van het EP en het karakter van de EP-verkiezingen in plaats van al haar pijlen te richten op belangengroepen. Dit betekent niet dat belangengroepen zo veel mogelijk uitgesloten moeten worden. Als de EU zorgt dat een zo gelijk mogelijk speelveld ontstaat voor alle belangengroepen en dat het lobbyproces zo transparant mogelijk verloopt, kunnen de negatieve aspecten van belangengroepen deels worden verminderd totdat de EU een structurele oplossing heeft voor het democratische tekort.

Literatuurlijst

- Akkerman, A. (2005). Verhoudingen tussen de sociale partners in Nederland anno 2005: Corporatisme of lobbyisme?. *B en M: Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 32(4), 187-198.
- Allern, E. H., & Bale, T. (2012). Political parties and interest groups: Disentangling complex relationships. *Party Politics*, 18(1), 7-25.
- Van Baalen, C. C., Breedveld, W., & Van Heteren, G. (2004). Het theater van de politiek: Discussie over het nut van toneel en rituelen in de politiek. *Gronings Historisch Tijdschrift*, 163(163), 257-276.
- Baroni, L., Carroll, B. J., Chalmers, A. W., Marquez, L. M. M., & Rasmussen, A. (2014). Defining and classifying interest groups. *Interest Groups & Advocacy*, 3(2), 141-159.
- Baumgartner, F. R., Berry, J. M., Hojnacki, M., Leech, B. L., & Kimball, D. C. (2009). *Lobbying and policy change: Who wins, who loses, and why*. University of Chicago Press.
- Baumgartner, F. R., & Leech, B. L. (1998). *Basic interests: The importance of groups in politics and in political science*. Princeton University Press.
- Bélanger, É., & Meguid, B. M. (2008). Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477-491.
- Berkhout, J., Hanegraaff, M., & Braun, C. (2017). Is the EU different? Comparing the diversity of national and EU-level systems of interest organisations. *West European Politics*, 40(5), 1109-1131.
- Bernhagen, P. (2013). When do politicians listen to lobbyists (and who benefits when they do)?. *European Journal of Political Research*, 52(1), 20-43.
- Berry, J.M. (1977) *Lobbying for the People: The Political Behavior of Public Interests Groups*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Beyers, J., Eising, R., & Maloney, W. (2008). Researching interest group politics in Europe and elsewhere: much we study, little we know?. *West European Politics*, 31(6), 1103-1128.
- Beyers, J., & Kerremans, B. (2007). Critical resource dependencies and the Europeanization of domestic interest groups. *Journal of European public policy*, 14(3), 460-481.
- Blanes i Vidal, J., Draca, M., & Fons-Rosen, C. (2012). Revolving door lobbyists. *American Economic Review*, 102(7), 3731-3748.
- Bloodgood, E., & Tremblay-Boire, J. (2017). Does government funding depoliticize non-governmental organizations? Examining evidence from Europe. *European Political Science Review*, 9(3), 401-424.
- Braun-Poppelaars, C., Berkhout, J., & Hanegraaff, M. (2011). Belangenorganisaties in de Nederlandse democratie: beleidsexperts of vertegenwoordigers?. In R. Andeweg & J. Thomassen (Red.). *Democratie doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (pp. 139-160). Leiden: Leiden University Press.
- Chambers, S. (2002). A critical theory of civil society. Alternative conceptions of civil society. In S. Chambers & W. Kymlicka (Red.). *Alternative conceptions of civil*

- society (pp. 90-110). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cichocki, M. A., & Życzkowski, K. (Eds.). (2010). *Institutional design and voting power in the European Union*. Ashgate Publishing, Ltd..
- Cohen, J., & Rogers, J. (1992). Secondary associations and democratic governance. *Politics & Society*, 20(4), 393-472.
- Coultrap, J. (1999). From Parliamentarism to Pluralism: Models of Democracy and the European Union's Democratic Deficit. *Journal of Theoretical politics*, 11(1), 107-135.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A., & Stinebrickner, B. (2002). *Modern political analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson College Division.
- De Bruycker, I., Berkhout, J., & Hanegraaff, M. (2019). The paradox of collective action: Linking interest aggregation and interest articulation in EU legislative lobbying. *Governance*, 32(2), 295-312.
- De Groot, A. (2019, 17 mei). De winnende Spitzenkandidaat moet Commissievoorzitter worden. *NRC*. Geraadpleegd op 1 juni 2019, op <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/17/de-winnende-spitzenkandidaat-moet-commissievoorzitter-woorden-a3960662>
- Eriksen, E. O., & Fossum, J. E. (2002). Democracy through strong publics in the European Union?. *Journal of Common Market Studies*, 40(3), 401-424.
- Europese Commissie (2001). *European Governance: A White Paper*. Geraadpleegd op 1 juni 2019, op http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm
- Europees Parlement (2014). *Results of the 2014 European elections*. Geraadpleegd op 1 juni 2019, op <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html>
- Europese Unie (z.j.). *De EU in het kort*. Geraadpleegd op 1 juni 2019, op https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_nl
- Flöthe, L., & Rasmussen, A. (2019). Public voices in the heavenly chorus? Group type bias and opinion representation. *Journal of European Public Policy*, 26(6), 824-842.
- Follesdal, A., & Hix, S. (2006). Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533-562.
- Fung, A. (2003). Associations and democracy: Between theories, hopes, and realities. *Annual review of sociology*, 29(1), 515-539 .
- Grande, Edgar (2000). Post-National Democracy in Europe. In Michael Th. Greven and Louis. W. Pauly (Red.). *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order* (pp. 115–38). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Greenwood, J. (2007). *Interest representation in the European Union*. Londen: Macmillan International Higher Education.
- Gutmann, A., & Thompson, D. F. (1998). *Democracy and disagreement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston, MA: Beacon.

- Hague, R., & Harrop, M. (2010). *Comparative government and politics*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Halpin, D. R. (2006). The participatory and democratic potential and practice of interest groups: Between solidarity and representation. *Public Administration*, 84(4), 919-940.
- Hans- Joerg Trez (2008) Understanding Media Impact on European Integration: Enhancing or Restricting the Scope of Legitimacy of the EU?, *Journal of European Integration*, 30(2), 291-309.
- Heijden, H.A. van der (1992). Van kleinschalig Utopisme naar Postgiro Activisme? De Nederlandse Milieubeweging 1970-1990, in: J.W. Duyvendak, H.A. van der Heijden, R. Koopmans, L. Wijmans (Red.), *Tussen Verbeelding en Macht. 25 Jaar Nieuwe Sociale Bewegingen in Nederland*. Amsterdam: SUA.
- Hix, S., & Marsh, M. (2011). Second-order effects plus pan-European political swings: An analysis of European Parliament elections across time. *Electoral Studies*, 30(1), 4-15.
- Hupe, P. L. (2007). *Overheidsbeleid als politiek: Over de grondslagen van beleid*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Imig, D., & Tarrow, S. (2000). Political contention in a Europeanising polity. *West European Politics*, 23(4), 73-93.
- Jordan, G., Halpin, D., & Maloney, W. (2004). Defining interests: disambiguation and the need for new distinctions?. *The British Journal of Politics and International Relations*, 6(2), 195-212.
- Jordan, G., & Maloney, W. (2007). *Democracy and interest groups: Enhancing participation?*. New York, NY: Palgrave Macmillian.
- Kanol, D. (2012). Should the European Commission enact a mandatory lobby register?. *Journal of Contemporary European Research*. 8(4), 519-529.
- Klijn, E. H., & Skelcher, C. (2007). Democracy and governance networks: compatible or not?. *Public administration*, 85(3), 587-608.
- Knight, J., & Johnson, J. (1994). Aggregation and deliberation: On the possibility of democratic legitimacy. *Political theory*, 22(2), 277-296.
- Lehmann, W. (2009). *The European Elections: EU legislation, national provisions and civic participation*. Geraadpleegd op 11 juni 2019, op http://www.europarl.europa.eu/multimedia/eplive/cont/20090303MLT50670/media_20090303MLT50670.pdf?fbclid=IwAR11_Fnm9jZF1uZBcW6QMFsQEa_dbwQBYGKnRobzX9Zn9-x_auvZJb71h0
- Lelieveldt, H., & Princen, S. (2015). *The politics of the European Union*. Cambridge University Press.
- Lindblom, C.E. (1977), *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*. New York, NY: Basic Books.
- Mahoney, C. (2008). *Brussels versus the beltway: Advocacy in the United States and the European Union*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Mahoney, C., & Beckstrand, M. J. (2011). Following the money: European Union funding of civil society organizations. *Journal of Common Market Studies*, 49(6), 1339-1361.

- Mair, P. (2006). *Polity-scepticism, party failings, and the challenge to European democracy* (Uhlenbeck Lecture 24), Wassenaar: Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences.
- Majone, G. (1998). Europe's 'democratic deficit': The question of standards. *European law journal*, 4(1), 5-28.
- Majone, G. (2000). The credibility crisis of community regulation. *Journal of common market Studies*, 38(2), 273-302.
- Moravcsik, A. (2008). The myth of Europe's 'democratic deficit'. *Intereconomics*, 43(6), 331-340.
- Parker, G. R., Parker, S. L., & Dabros, M. S. (2013). The labor market for politicians: Why ex-legislators gravitates to lobbying. *Business & Society*, 52(3), 427-450.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Simon and Schuster.
- Rasmussen, A., Carroll, B. J., & Lowery, D. (2014). Representatives of the public? Public opinion and interest group activity. *European Journal of Political Research*, 53(2), 250-268.
- Rossteutscher, S. (2005). The lure of the associative elixir. In S. Rossteutscher (Red.), *Democracy and the Role of Associations: Political, organizational and social contexts* (pp. 3-16). New York, NY: Psychology Press.
- Sanchez Salgado, R. (2014). Rebalancing EU interest representation? Associative democracy and EU funding of civil society organizations. *Journal of Common Market Studies*, 52(2), 337-353.
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: A framework for analysis*. ECPR press.
- Saurugger, S. (2008). Interest groups and democracy in the European Union. *West European Politics*, 31(6), 1274-1291.
- Schattschneider, E.E. (1960). *The semisovereign people: A realist's view of democracy in America*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Schmitt, H., & Thomassen, J. J. A. (2000). Dynamic Representation: The Case of European Integration. *European Union Politics*, 1(3), 318-339.
- Sonnicksen, J. (2010). Deliberative Democracy as a Model for the EU: Normative implications of adapting democracy to governance beyond the nation-state. In E. Amna. (Red.) *New Forms of Citizen Participation. Normative Implications* (pp. 81-96). Baden-Baden: Nomos.
- Sørensen, E. (2002). Democratic theory and network governance. *Administrative Theory & Praxis*, 24(4), 693-720.
- Schmidt, V. A. (2004). The European Union: Democratic legitimacy in a regional state?. *Journal of Common Market Studies*, 42(5), 975-997.
- Stoker, Gerry (2006). *Why Politics Matters. Making Democracy Work*. Houndmills: Palgrave.
- Streeck, W., & Schmittter, P. C. (1991). From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market. *Politics & Society*, 19(2), 133-164.
- Tarrow, S. (2001). Contentious politics in a composite polity. *Contentious Europeans: protest and politics in an emerging polity*, 233-251.

- Truman, D.B. (1951). *The governmental process: Political interests and public opinion*. New York, NY: Alfred A. Knopf.
- Urbinati, N., & Warren, M. E. (2008). The concept of representation in contemporary democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 11, 387-412.
- Van Assen, M. (2019, 9 mei). 'Ik ben gewoon een Nederlander, hoor'. *AD*. Geraadpleegd op 1 juni 2019, op <https://www.ad.nl/binnenland/ik-ben-gewoon-een-nederlander-hoor~a292d146/>.
- Van Schendelen, R. (2010). *More Machiavelli in Brussels: The art of lobbying the EU*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
- Warren, M. E. (2001). *Democracy and association*. Princeton: Princeton University Press.
- Yiğit, D. (2010). Democracy in the European Union from the Perspective of Representative Democracy. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 23, 119-154.